

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مشکلات نگارشی در قرآن (رسم المصحف)

و تأثیرات آن در «قرائت»، «تجزئه و اعراب» و «تفسیر» قرآن^۱

چکیده

یکی از موضوعات مهم پیرامون قرآن کریم، مسأله «رسم المصحف» یعنی «شیوه خاص نگارش قرآن کریم» است. در قرون اولیه که خط عربی، هنوز در مراحل ابتدای خود بوده و قواعد مشخصی برای نگارش وضع نشده بوده است (مثل آنکه کاملاً روشن نبوده که کدام کلمات را متصل یا منفصل بنویسند) کاتبان وحی، قرآن را به گونه ای نوشته اند (رسم المصحف) که امروزه بعد از تدوین قواعد صحیح نگارش، درباره نگاشته های آنان (رسم المصحف) این گونه گفته می شود که «مشکلات نگارشی» داشته اند (مثل کلمه «لَنْسَفَعًا» در آیه ۱۵ علق که نون خفیفه را به صورت تنوین نوشته اند).

البته تردیدی نیست که در همان ایام نزول قرآن، قواعد نانوخته ای، در کتابت جریان داشته که بر اساس همان قواعد نیز باید گفت که در برخی موارد، کاتبان وحی کلمات قرآن را نادرست نگاشته اند (مثل کلمه «لِشَايِءٍ» که فقط در آیه ۲۳ کهف با «الف زائد» نوشته شده است).

برخی بر این باورند که این «مشکلات نگارشی» به دستور نبی اکرم ص بوده است! حال آنکه بنا بر نظر صحیح «رسم المصحف» توقیفی نبوده و به وسیله کاتبان وحی به وجود آمده است.

در هر حال، در طول تاریخ اسلام همواره علمای فریقین بر این نکته اصرار داشته اند که «رسم المصحف» تغییر نکند چرا که یا آن را توقیفی می دانسته اند یا معتقد بودند که تغییر در رسم المصحف موجب می شود که شبهه «تحریف قرآن» پیش آید و برخی بگویند که قرآن موجود در مقایسه با قرآن های قرون اولیه دارای کمی یا زیادت در حروف است.

در زمان ما نیز بسیاری از فقهای فریقین بر عدم جواز تغییر «رسم المصحف» تأکید دارند، لذا بر قرآن پژوهان و طلاب حوزات لازم است تا این «مشکلات نگارشی» و نیز تأثیر آن را بر اموری نظیر «قرائت، تجزئه، اعراب و تفسیر قرآن» بشناسند تا از آسیب های محتمل ناشی از این مشکلات، در امان باشند.

کلیدواژه: رسم المصحف، مشکلات نگارشی قرآن، قرائت قرآن، تجزئه و اعراب قرآن، تفسیر قرآن

۱. نگارنده مقاله: روح الله راسل، مدرس درس مقدمات و سطح عالی در حوزات علمیه قم و تهران.

در عصر نزول قرآن با توجه به اینکه «آیین نامه ای جهت نگارش عربی» وجود نداشته، معضلاتی در «نگارش قرآن» رخ داده است، از جمله^۳:

۱. در برخی کلمات حروف زائدی آمده (بر خلاف قاعده) مثل:

✓ الف زائد مثل:

▪ «لِشَايَءٍ» (۲۳ کهف) [صحیح: لِشَيْءٍ]

▪ «لَا أَذْبَحَنَّهُ» (۲۱ نمل) [صحیح: لَا ذَبْحَنَهُ]

▪ «جَايَءٌ» (۶۹ زمر و ۲۳ فجر) [صحیح: جِيءٌ]

▪ «مَائَةٌ» و «مَائَتَيْنِ» (۶۵ و ۶۶ انفال) [صحیح: مِئَةٌ، مِئَتَيْنِ]

✓ واو زائد مثل:

▪ «سَأُورِيكُمْ» (۱۴۵ اعراف و ۳۷ انبیا) [صحیح: سَأُرِيكُمْ]

✓ یاء زائد مثل:

▪ «أَفَايِنَ» (۱۴۴ آل عمران و ۳۴ انبیا) [صحیح: أَفَانِ]

▪ «نَبَايَ» (۳۴ انعام) [صحیح: نَبَا]

▪ «مَلَايَهَ» (۱۰۳ اعراف) [صحیح: مَلَيْهَ]

▪ «مَلَايَهُمَ» (۸۳ یونس) [صحیح: مَلَيْهِمَ]

▪ «بَايِدَ» (۴۷ ذاریات) [صحیح: بَايِدِ]

۲. در تهیه این مقاله، در بعضی موارد از دو کتاب بهره برده ایم: ۱. رسم المصحف و ضبط المصحف، اثر مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران؛ ۲. نظرة فی رسم عثمان طه للمصحف الشریف، اثر آیت الله مکارم شیرازی.

۳. دقت کنید که آنچه در اینجا به عنوان مثال آورده می شود، بر اساس «قرآن های به خط عثمان طه» است. در اینکه رسم کلمات قرآن (رسم المصحف) در قرون اولیه چگونه بوده در مواردی میان تاریخ نویسان کتابت قرآن، اختلافاتی رخ داده که این اختلافات را کتبی با نام «المصاحف» گزارش کرده اند. بر این اساس ممکن است در مواردی که اینجا مثال آورده ایم، اگر به مصحف رسمی جمهوری اسلامی (اثر مرکز طبع و نشر قرآن) مراجعه فرمایید نگارشی دیگر از کلمه را ببینید (مثل «سَأُرِيكُمْ» که در این مصحف بدون واو زائد است). جهت آگاهی بیشتر در این باره مراجعه کنید به کتاب: «بررسی علمی تطبیقی رسم المصحف و ضبط المصحف»، اثر مرکز طبع و نشر قرآن کریم جمهوری اسلامی.

▪ «بِأَيِّكُمْ» (۶ قلم) [صحیح: بِأَيِّكُمْ]

موارد فوق، غیر از موارد ضابطه مندی است (حروف معروف «والی») که هنوز هم در زبان عربی با حرف زائد نوشته می شود، مثل «الف فارقه ناخوانا» در «قالوا» یا «یاء ناخوانا» در «فی الأرض» یا «واو زائد» در «أولی، أولوا، اولاء، أولات، أولئک، أولئکم».

۲. در برخی موارد حروفی کم نوشته شده (بر خلاف قاعده) مثل:

✓ کمبود الف در بسیاری از کلمات نظیر:

▪ «جَنَات، سَمَاوَات، صَالِحَات، ذَاكِرُونَ و...»

▪ «قَالَ» (فقط در دو موضع بدون الف نوشته شده: ۱۱۲ انبیا و ۱۱۲ مؤمنون)

▪ «يَايُهَا» (۱ کافرون) [صحیح: يَا أَيُّهَا]

▪ «يَاسَقَى» (۸۴ یوسف) [صحیح: يَا أَسْفَا]

▪ «أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ» (۳۱ نور) [صحیح: أَيُّهَا].

✓ کمبود واو مثل:

▪ «يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ» (۶ قمر) [صحیح: يَدْعُوا]

▪ «سَدَعُ الزَّبَانِيَةِ» (۱۸ علق) [صحیح: سَدَعُوا]

▪ «يَمْحُ اللَّهُ» (۲۴ شوری) [صحیح: يَمْحُوا]

✓ کمبود یاء مثل:

▪ «ابراهم» که در ۱۵ موضع از سوره بقره رخ داده (مثل آیات ۱۲۴ تا ۱۲۷ بقره) [صحیح: ابراهیم]

▪ «التَّيِّبِينَ» (۲۱۳ بقره) [صحیح: التَّيِّبِينَ]

▪ «يُؤْتِ اللَّهُ» (۱۴۶ نساء) [صحیح: يُؤْتِي]

▪ «وَلِيٍّ» (۱۹۶ اعراف) [صحیح: وَلِيٍّ]

▪ «نُجِ الْمُؤْمِنِينَ» (۱۰۳ یونس) [صحیح: نُجِي]

▪ «الافهم» (۲ قریش) [صحیح: ایلافهم].

✓ کمبود نون مثل:

▪ «نَجِي» (با یک نون نوشته شده) (۸۸ انبیا) [صحیح: نُجِي].

✓ کمبود لام مثل:

▪ «الليل» (۱ لیل) [صحیح: اللیل]

▪ «اللاتي» (۱۵ نساء) [صحیح: اللاتي]

▪ «الذنان» (۱۶ نساء) [صحیح: اللذنان]

▪ «الذین» (۲۹ فصلت) [صحیح: اللذین]

این موارد غیر از موارد ضابطه مندی است که هنوز هم در عربی با کمبود حرف نوشته می شود مثل «داود» به جای «داوود» یا «الذی، الّتی و الذّین» که به جهت کثرت استعمال، به جای دو لام، با یک لام نوشته می شوند.

۳. «الف فارقه» که باید در مقابل واو جمع بیاید (نه واو مفرد یا همزه) در مواردی نیامده، مثل:

✓ «جاءوا» (۱۱ و ۱۳ نور)

و در مواردی الف آمده که نباید ذکر می شده، مثل

▪ «يَدْرُؤًا» (۸ نور) یا «يَدْعُوا» (۲۲۱ بقره و ۱۲ حج).

۴. کلماتی که باید «متصل» نوشته می شده بعضاً منفصل نوشته شده مثل:

✓ «فَمَالِ هَؤُلَاءِ» (۷۸ نساء) [صحیح: فَمَا لَهُؤُلَاءِ] و مانند همین این مورد است: ۴۹ کهف (مالِ هذا الكتاب)، ۷

فرقان (مالِ هذا الرسول) و ۳۶ معارج (فَمَالِ الَّذِينَ)

✓ «كُلِّ مَا رُدُّوا» (۹۱ نساء و ۴۴ مؤمنون) [صحیح: كُتِّمَا رُدُّوا]

✓ «فِي مَا» (۲۴۰ بقره) [صحیح: فِيمَا]

✓ «مِنَ مَا» (۲۸ روم و ۱۰ منافقون) [صحیح: مِمَّا]

۵. کلماتی که باید «منفصل» نوشته می شده بعضاً متصل نوشته شده مثل:

✓ «إِنَّمَا تَوَعَّدُونَ» (۵ ذاریات و ۷ مرسلات) [صحیح: إِنَّ مَا (موصوله)]

✓ «يَبْتُؤُم» (۹۴ طه) [صحیح: یا ابن اُم]

✓ «بَسْمًا» (۹۰ و ۹۳ بقره، ۱۵۰ اعراف) [صحیح: بَسْمًا] (ما موصوله)

۶. قواعد امروزی «نگارش همزه» رعایت نشده است، مثل:

✓ «لِقَائِ» (۸ و ۱۶ روم) [صحیح: لِقَاءِ]

✓ «يُنشَأُ» (۱۸ زخرف) [صحیح: يَنْشَأُ]

✓ «جَزَأُ» (۱۷ حشر) [صحیح: جَزَاءُ]

✓ «يَنْبِؤُا» (۱۳ قیامه) [صحیح: يَنْبِؤُا]

۷. حرف ساکن در مواردی که فقط باید در تلفظ «ادغام» شود گاه در نگارش هم ادغام شده مثل:

✓ «أَلُو استقاموا» (۱۶ جن) [صحیح: أُن لو]

✓ «إِلَّا» و «أَلَا» که مرکب باشند از «إِن لا» و «أَن لا»: إِلَّا تنصروه (۴۰ توبه)

۸. «نگارش خاص» برخی کلمات مثل:

✓ «بِأَيِّم» (۵ ابراهیم) به جای «بِأَيَّام»

✓ «أَرِينِي» (۳۶ یوسف) به جای «أَرَانِي»

✓ «تَرِينِي» (۱۴۳ اعراف) به جای «تَرَانِي»

✓ «لَيَكُونَنَّ» (۳۲ یوسف) و «لَنَسْفَعًا» (۱۵ علق) که نون تأکید خفیفه متصل به فعل را به صورت «تنوین» نوشته اند

حال آنکه باید به این صورت می بود: لَيَكُونَنَّ، لَنَسْفَعَنَّ (در قرآن فقط همین دو مورد است که نون تأکید به

صورت خفیفه است و در سایر موارد ثقیله است).

۹. «عدم وحدت رویه» در مواردی نظیر:

✓ اگر «تنوین فتحه» بر روی «همزه» قرار گیرد، در مواردی در کنار آن الف آمده مثل «سوءاً» (۱۱۰ نساء و ۲۵

یوسف) و در مواردی نیامده مثل «نساءً» (۱ نساء) و «انشاءً» (۳۵ واقعه) حال آنکه در تمام این موارد، وقف بر

این کلمات با «الف» خواهد بود.

✓ در آیه ۵ سبأ در مقابل «سَعَوْا» الف فارقه نیامده حال آنکه همین کلمه به درستی در ۵۱ حج آمده «سَعَوْا».

✓ در ۳۳ دخان «بَلَّؤُا» نگارش شده حال آنکه همین کلمه در ۴۹ بقره به درستی «بَلَاءُ» آمده.

✓ در ۳۴ ابراهیم «نِعْمَت» نگارش شده حال آنکه همین کلمه در ۱۸ نحل به درستی «نِعْمَةٌ» آمده.

... ۱۰.

از آنجا که بعد از تدوین «آیین نامه نگارش صحیح عربی» روشن شد که در قرآن کریم «مشکلات نگارشی» یافت می شود، از قدیم الایام در تدریس علوم حوزوی به طلاب می آموزاندند که «خَطَّانِ لَا يُقَاسَانِ: خَطُّ الْعَرُوضِ ۴ وَ خَطُّ الْقُرْآنِ» یعنی خط قرآن دارای مشکلاتی است که نمی شود بر آنها قیاس کرد.

۴. در نگارش شعر نیز گاه به سبب ضرورت شعری، نگارش برخی کلمات، منطبق بر اصول نگارش نیست مثل این دو بیت شعر از ابن مالک که فعل مؤکد به نون تأکید خفیفه با تنوین نوشته شده (مثل «لِیَکُونَا» و «لَنَسْفَعَا» در قرآن) تا در وقف بر آخر مصرع، حرف رَوِی (آخرین حرف مصرع ها) یکسان باشند:

و بِالْأُولَى «أَشْرٌ لِّجَمْعٍ مُّطْلَقًا» وَ الْمَدُّ أُولَى؛ وَ لَدَى الْبُعْدِ اِنْطِقًا [اِنْطِقَنِ]

و الْحَذْفُ حَتْمٌ مَعَ آتٍ بَدَلًا مِنْ فِعْلِهِ كَاَنْدَلًا، اللَّذُّ كَاَنْدُلًا، [اَنْدُلْنَ]

گفتار اول: تأثیر رسم المصحف بر «قرائت قرآن»

در این باره می توان تأثیر مشکلات نگارشی را بر صحیح خوانی کلمات قرآن به دو دسته تقسیم کرد:

۱. برخی از مشکلات نگارشی که ذکر شد، تأثیری بر قرائت قرآن ندارند مثل:

✓ «نعمت» (۳۴ ابراهیم)

✓ «جاءو» (۱۱ نور)

✓ «فی ما» (۲۴۰ بقره)

۲. برخی از این مشکلات نگارشی، صحیح خوانی قرآن را با مشکل مواجه می کنند مثل:

✓ «لشایء» (۲۳ کهف) لَأَا ذَبَحْنَهُ (۲۱ نمل) سَأُورِيكُمْ (۱۴۵ اعراف) و ...

✓ «نُجِي» (۸۸ انبیا) [صحیح: نُجِي]

✓ «لِيسءِ-وا» (۷ اسرا) [صحیح: لِيَسُوءُوا]

✓ «أَسءُوا السَّوَأَى» (۱۰ روم) [خوانده می شود: أَسَاءُ سَّوَأَى]

✓ «بِأَيِّم» (۵ ابراهیم) [صحیح: بِأَيِّم].

حال با توجه به نکات پیش گفته، تلاش کنید تمام آیات ذیل را به درستی «قرائت» کنید و کلماتی که دارای «مشکل نگارشی» هستند را شناسایی کرده و درست آن را بیان کنید.

آدرس آیه	شماره صفحه در قرآن	متن آیه
۲۶ بقره	۵	إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا
۲۱۳ بقره	۳۳	فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ
۱۴۴ آل عمران	۶۸	أَفَأَيْنَ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ
۱ نساء	۷۷	وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً
۱۵ نساء	۸۰	وَالَّتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ
۱۶ نساء	۸۰	وَالَّذَانِ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ فَاعْتَدُوا لَهُمَا
۱۸ مائده	۱۱۱	وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَىٰ نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبُّوا
۳۴ انعام	۱۳۱	وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيِّ الْأُمْرُسَلِينَ
۱۰۳ اعراف	۱۶۳	إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَظَلَمُوا بِهَا
۱۴۳ اعراف	۱۶۷	قَالَ لَنْ تَرِنِي وَلَكِنِ أَنْظِرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ
۱۴۵ اعراف	۱۶۸	فَسَوْفَ تَرِنِي سَأُورِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ
۱۹۶ اعراف	۱۷۶	إِنَّ وِلْيَ اللَّهِ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ
۶۶ انفال	۱۸۵	فَإِن يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ
۷۵ يونس	۲۱۷	إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ بِآيَاتِنَا

آدرس آیه	شماره صفحه در قرآن	متن آیه
۸۳ یونس	۲۱۸	عَلَىٰ خَوْفٍ مِّنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَأِيهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ ^ج
۹۷ هود	۲۳۲	إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَأِيهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ ^ط
۳۶ یوسف	۲۳۹	أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرْبِنِي أَعْصِرُ خَمْرًا ^ص
۸۴ یوسف	۲۴۵	وَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يَوْسُفَ
۵ ابراهیم	۲۵۵	وَذَكَرَهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ ^ج
۷ اسرا	۲۸۲	فَإِذَا جَاءَ وَعَدُ الْأَخْرَةَ لِيَسْتَأْذِنُوا وُجُوهَكُمْ
۲۳ كهف	۲۹۶	وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا
۳۴ انبیا	۳۲۴	أَفَايُن مَّتَّ فَهُمْ الْخَلِدُونَ
۳۷ انبیا	۳۲۵	سَأُورِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ
۸۸ انبیا	۳۲۹	وَكَذَٰلِكَ نُنَجِّي الْمُؤْمِنِينَ
۱۱۲ انبیا	۳۳۱	قُلْ رَبِّ أَحْكُم بِالْحَقِّ ^ق
۴۶ مؤمنون	۳۴۵	إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَأِيهِ فَاسْتَكْبَرُوا
۱۱۲ مؤمنون	۳۴۹	قُلْ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَّوْ أَنكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ^ط
۲۱ نمل	۳۷۸	لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لِيَأْتِنِي ^ط
۳۲ قصص	۳۸۹	فَذَانِكَ بُرْهَانٍ مِنْ رَبِّكَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَأِيهِ ^ج
۸ روم	۴۰۵	وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَائِي رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ
۱۰ روم	۴۰۵	ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوْءَىٰ أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ

آدرس آیه	شماره صفحه در قرآن	متن آیه
۶۹ زمر	۴۶۶	وَجِئَاۤءَ بِالنَّبِيِّۦنَ وَالشُّهَدَآءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ
۵۰ غافر	۴۷۳	وَمَا دُعُوۡا۟ الْكٰفِرِيۡنَ اِلَّا فِى ضَلٰلٍ
۲۹ فصلت	۴۷۹	وَقَالَ الَّذِيۡنَ كَفَرُوۡا رَبَّنَا اَرۡنَا الَّذِيۡنَ اَضَلَّٰنَا
۱۸ زخرف	۴۹۰	اَوْ مَنۢ يَنْشُوۡۤا فِى الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِى الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ
۴۶ زخرف	۴۹۲	وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِآيٰتِنَا اِلٰى فِرْعَوۡنَ وَمَلٰٓئِهٖ
۳۳ دخان	۴۹۷	وَاَتَيْنٰهُم مِّنَ الْاٰيٰتِ مَا فِىۡهِ بَلٰۤءٌ مُّبِيۡنٌ
۴۷ ذاريات	۵۲۲	وَالسَّمَاۤءَ بَنِيۡنَهَا۟ بِاَيْدٍ وَّاَنَا لَمُوسِعُوۡنَ
۳۵ واقعه	۵۳۵	اِنَّا اَنْشَاۡنَهُنَّ اِنْشَاۡءً
۱۷ حشر	۵۴۸	اِنَّهُمَا فِى النَّارِ خٰلِدِيۡنَ فِیۡهَا وَذٰلِكَ جَزَاۤءُ الظَّٰلِمِيۡنَ
۶ قلم	۵۶۴	بِاَيِّكُمْ الْمَفۡتُوۡنُ
۱۳ قیامه	۵۷۷	يُنَبِّۡۤوُا۟ اِلَّا نَسۡنُ يَوْمَۡذٍۢ بِمَا قَدَّمۡ وَاٰخَرُ
۴۰ قیامه	۵۷۸	اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَدَرٍ عَلٰۤى اَنۢ يُحۡۤىِ۟ الْمَوۡتٰى
۲۳ فجر	۵۹۳	وَجِئَاۤءَ يَوْمَۡذٍۢ بِجَهَنَّمَ
۱ لیل	۵۹۵	وَاللَّیۡلِۡ اِذَا یَغۡشٰى
۲ قريش	۶۰۲	اِنَّ لَفِیۡهِمۡ رَحِلَةَ الشِّتَاۤءِ وَالصَّیۡفِ

گفتار دوم: تأثیر رسم المصحف بر «تجزئه و اعراب قرآن»

برخی از مشکلات نگارشی قرآن باعث می شود که مبتدئین، در تجزئه (شناخت صرفی کلمه) یا در اعراب (ترکیب کردن جمله) با مشکلاتی مواجه شوند مثلاً:

۱. گاهی مبتدی در «اصل تشخیص کلمه» سر در گم می شود مثلاً:

✓ «يَبْنُو» (۹۴ طه) [صحیح: یا ابن أم]

✓ «الْوِ اسْتَقَامُوا» (۱۶ جن) [صحیح: أن لو]

✓ «لَيَكُونَنَّ» (۳۲ یوسف) و «لَنَسْفَعًا» (۱۵ علق) که نون تأکید خفیفه متصل به فعل را به صورت «تنوین» نوشته اند

حال آنکه باید به این صورت می بود: لَيَكُونَنَّ، لَنَسْفَعَنَّ. گاهی مبتدی چون شنیده که «تنوین» از علائم

اختصاصی «اسم» است تا مدتی متحیر است که این کلمه «اسم» است یا «فعل».

۲. گاهی «الف فارقه» (فرق گذارنده بین واو جمع با مفرد) در مواردی آمده که نباید ذکر می شده (مثل «يَدْرُؤًا» در

آیه ۸ نور یا «يَدْعُوا» در آیه ۱۲ حج) و همین باعث می شود که در تجزئه کلمه به اشتباه بیفتد و تصور کند که صیغه

جمع است؛ مثلاً مبتدی در آیه ۱۲ حج، مدتی به فکر می رود که شاید «يَدْعُوا» در اصل «يَدْعُونَ» بوده و به دلیلی

مجزوم شده، حال آنکه این فعل صیغه یک است نه سه.

۳. گاهی «لام جارّه» از اسم بعدش جدا شده و به «ما استفهامیه» قبل از خود متصل شده است. بعضاً مبتدی تصور

می کند که سخن از «مال و اموال چیزی یا کسی» است حال آنکه معنای اینگونه جملات اینچنین است: «او را چه

می شود؟» «اینان را چه می شود؟» و ... مثل:

✓ «فَمَالِ هَؤُلَاءِ» (۷۸ نساء) [صحیح: فَمَا لَهُؤُلَاءِ؟]

✓ مَالِ هَذَا الْكِتَابِ (۴۹ كهف) [صحیح: مَا لِهَذَا الْكِتَابِ؟]

✓ مَالِ هَذَا الرَّسُولِ (۷ فرقان) [صحیح: مَا لِهَذَا الرَّسُولِ؟]

✓ فَمَالِ الَّذِينَ (۳۶ معارج) [صحیح: فَمَا لِلَّذِينَ؟]

۴. گاهی اوقات «حرف عله فعل ناقص» را در نگارش حذف کرده اند به این علت که در تلفظ خوانده نمی شده،

در این صورت مبتدی تصور می کند که آن فعل مجزوم شده و مدتی به فکر می رود که چرا این فعل مجزوم است،

حال آنکه مجزوم نیست، مثل

✓ «سوف يُؤتِ اللهُ» (۱۴۶ نساء) [صحیح: يُؤتِي]

✓ «نُجِحِ الْمُؤْمِنِينَ» (۱۰۳ یونس) [صحیح: نُنجِي]

✓ «يَمْحُ اللهُ» (۲۴ شوری) [صحیح: يَمْحُو]

✓ «يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ» (۶ قمر) [صحیح: يَدْعُو]

✓ «سَدَّعُ الزَّبَانِيَةَ» (۱۸ علق) [صحیح: سَدَّعُو]

۵. یکی از قواعد نگارش این است که «ما» اگر «زائده» (کافه یا غیر آن) باشد باید متصل به کلمه قبل باشد مثل «إِنَّمَا»

و «أَنَّمَا» که برای حصر به کار می روند (مای زائده کافه). قاعده دیگر این است که «ما» اگر «موصوله» باشد باید

منفصل از کلمه قبل باشد مگر آنکه ماقبلش «حرف جرّ» باشد. «ما» اگر «مصدریه» باشد نیز باید منفصل از «ما»

قبل باشد مگر آنکه قبلش «حرف جرّ» باشد. در مواردی شاهدیم که در رسم المصحف، این قاعده رعایت شده

است، مثل:

✓ «أَيْنَمَا تُولُّوا» (۱۱۵ بقره) «أَيْنَمَا تَكُونُوا» (۷۸ نساء) [ما: زائده]

✓ «فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ» (۱۸۷ آل عمران) [ما: موصوله]

✓ «أَيْنَ مَا كُنْتُمْ» (۳۷ اعراف، ۹۲ شعرا و ۷۳ غافر) [ما: موصوله]

✓ «أَنْ مَا يَدْعُونَ» (۶۲ حجّ و ۳۰ لقمان) [ما: موصوله]

اما در موارد ذیل رعایت نشده که خودش عاملی برای اشتباه مبتدئین است:

✓ «بِئْسَمَا» (۹۰ و ۹۳ بقره، ۱۵۰ اعراف) [صحیح: بئسَ ما (موصوله)]

✓ «أَيْنَ مَا تَكُونُوا» (۱۴۸ بقره) [صحیح: أينما (ما: زائده)]

✓ «أَيْنَ مَا تُقِفُوا» (۱۱۲ آل عمران) [صحیح: أينما (ما: زائده)]

✓ «كفروا أَنَّمَا نُمَلِي ... إِنَّمَا نُمَلِي لَهُمْ لِيَزِدَادُوا ...» (۱۷۸ آل عمران) [صحیح: كفروا أَنَّ ما(ما: مصدریه)؛ نکته

جالب در این آیه این است که «أَنَّ ما» باید جدا نوشته شود که به اشتباه متصل نوشته شده؛ اما در ادامه آیه

«إِنَّمَا» از ادات حصر است و مای زائده کافه دارد که به درستی متصل نوشته شده.

✓ «كُلَّ مَا رُدُّوا» (۹۱ نساء و ۴۴ مؤمنون) [صحیح: كُْلَمَا(ما: زائده)]

✓ «أَنَّمَا غَنِمْتُمْ» (۴۱ انفال) [صحیح: أَنَّ ما(ما: موصوله)]

✓ «أَنَّمَا أُنزِلَ» (۱۹ رعد) [صحیح: أَنَّ ما(ما: موصوله)]

✓ «إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ» (۹۵ نحل) [صحیح: إِنَّ ما(ما: موصوله)]

✓ «أَيْنَ مَا كُنْتُ» (۳۱ مریم) [صحیح: «أَيْنَمَا»(ما: زائده)]

✓ «إِنَّمَا صَنَعُوا» (۶۹ طه) [صحیح: إِنَّ ما(ما: موصوله)]

✓ «أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ» (۵۵ مؤمنون) [صحیح: أَنَّ ما(ما: موصوله)]

✓ «أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ» (۲۷ لقمان) [صحیح: أَنَّ ما(ما: موصوله)]

✓ «أَنَّمَا تَدْعُونََنِي» (۴۳ غافر) [صحیح: أَنَّ ما(ما: موصوله)]

✓ «إِنَّمَا تَوَعَدُونَ» (۵ ذاریات و ۷ مرسلات)؛ صحیح: إِنَّ ما(ما: موصوله)]

✓ «أَيْنَ مَا كُنْتُمْ» (۴ حدید) [صحیح: «أَيْنَمَا»(ما: زائده)]

✓ «أَيْنَ مَا كَانُوا» (۷ مجادلہ) [صحیح: «أَيْنَمَا»(ما: زائده)]

حال با توجه به نکات پیش گفته، تلاش کنید تمام آیات ذیل را به درستی «قرائت» کرده و کلماتی که دارای «مشکل نگارشی» هستند (مثل اتصال و انفصال و ...) را شناسایی کرده و درست آن را بیان کنید؛ در برخی آیات، بیش از یک «مشکل نگارشی» وجود دارد، بنابراین با دقت مطالعه کنید.

آدرس آیه	شماره صفحه در قرآن	متن آیه
۹۰ بقره	۱۴	بِسْمَا آسْتَرَوْا بِهِ ؕ أَنْفُسَهُمْ
۹۳ بقره	۱۴	قُلْ بِسْمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ ؕ ائِمْنُكُمْ
۱۴۸ بقره	۲۳	اَئِن مَّا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللهُ جَمِيعًا
۲۲۱ بقره	۳۵	وَاللهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِأَذْنِهِ
۲۴۰ بقره	۳۹	فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَا
۱۱۲ آل عمران	۶۴	ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلِيلَةُ ائِن مَّا تُقِفُوا
۱۷۸ آل عمران	۷۳	وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّمَا نُمَلِي لَهُمْ خَيْرًا لِّأَنْفُسِهِمْ اِنَّمَا نُمَلِي لَهُمْ لِيَزِدُوا اِثْمًا
۷۸ نساء	۹۰	فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا
۹۱ نساء	۹۲	كُلَّ مَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا
۱۴۶ نساء	۱۰۱	وَسَوْفَ يُؤْتِي اللهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا
۱۵۰ اعراف	۱۶۹	قَالَ بِسْمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي
۴۱ انفال	۱۸۲	وَأَعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ
۷۳ انفال	۱۸۶	إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ

آدرس آیه	شماره صفحه در قرآن	متن آیه
۳۹ و ۴۰ توبه	۱۹۳	إِلَّا تَنْفَرُوا يُعَذِّبَكُمُ... إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ
۱۰۳ یونس	۲۲۰	كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ
۲ هود	۲۲۱	أَلَّا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ
۱۴ هود	۲۲۳	فَالَّذِينَ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ
۴۷ هود	۲۲۷	وَاللَّا تَغْفِرَ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُن مِّنَ الْخَاسِرِينَ
۳۲ يوسف	۲۳۹	وَلَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا ءَامُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِّنَ الصَّغِيرِينَ
۳۳ يوسف	۲۳۹	وَاللَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ
۱۹ رعد	۲۵۲	أَفَمَن يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ الْحَقُّ كَمَن هُوَ أَعْمَى إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ
۹۵ نحل	۲۷۸	إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
۲۳ اسرا	۲۸۴	وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ
۴۹ كهف	۲۹۹	وَيَقُولُونَ يُوَيْلَتُنَا مَا لِ هَذَا الْكِتَابِ
۳۱ مريم	۳۰۷	وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ
۶۹ طه	۳۱۶	وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ
۹۴ طه	۳۱۸	قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي
۱۲ حج	۳۳۳	يَدْعُوا مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ
۴۴ مؤمنون	۳۴۵	كُلِّ مَا جَاءَ أُمَّةً رَّسُولُهَا كَذَّبُوهُ

آدرس آیه	شماره صفحه در قرآن	متن آیه
۵۵ مؤمنون	۳۴۵	أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُم بِهِ مِنْ مَّالٍ وَبَنِينَ
۳۱ نور	۳۵۳	وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ
۷ فرقان	۳۶۰	وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ
۲۱ فرقان	۳۶۲	لَقَدْ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتْوًا كَبِيرًا
۳۱ نمل	۳۷۹	أَلَّا تَعْلَمُوا عَلَيَّ وَأَتُونِي مُسْلِمِينَ
۲۸ روم	۴۰۷	هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ
۵۳ روم	۴۱۰	وَمَا أَنْتَ بِهَادٍ الْعُمَىٰ عَنِ ضَلَالَتِهِمْ
۲۷ لقمان	۴۱۳	وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَمٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ
۵ سبأ	۴۲۸	وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعْجِزِينَ
۴۳ غافر	۴۷۲	لَا جْرَمَ أَنَّمَا تَدْعُونَنِي إِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ
۲۴ شوری	۴۸۶	وَيَمَحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ
۵ ذاریات	۵۲۰	إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٍ
۶ قمر	۵۲۸	فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَىٰ شَيْءٍ نَكُرٍ
۳۱ الرحمان	۵۳۲	سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ
۴ حدید	۵۳۸	وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ

آدرس آیه	شماره صفحه در قرآن	متن آیه
۷ مجادله	۵۴۳	وَلَا أَدْنَىٰ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا
۱۰ منافقون	۵۵۵	وَأَنْفِقُوا مِنْ مَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ
۳۶ معارج	۵۶۹	فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قَبْلَكَ مُهْطِعِينَ
۱۶ جن	۵۷۳	وَأَلْوِاسْتَقْلَمُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لِأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا
۷ مرسلات	۵۸۰	إِنَّمَا تُوْعَدُونَ لَوَاقِعٌ
۱۵ علق	۵۹۷	كَأَلَّا لَيْنٍ لَّمَّ يَنْتَه لَنْسَفَعَا بِالنَّاصِيَةِ
۱۸ علق	۵۹۷	سَنْدَعُ الزَّبَانِيَةِ

گفتار سوم: تأثیر رسم المصحف بر «تفسیر قرآن»

در موارد نادری، وجود مشکلات نگارشی در قرآن، منجر به اختلاف در تفسیر قرآن نیز خواهد شد. آیه ۴ سوره تحریم می تواند مثالی برای این مورد باشد: «وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ؛ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ». آنچه در نگارش فعلی قرآن مشاهده می شود «صالح المؤمنین» است که ترکیبی اضافی است و مضاف در آن مفرد است (صالح) بنابراین یک مصداق بیش ندارد که حسب روایات «مولى على عليه السلام» هستند.

اما ممکن است کسی ادعا کند که این کلمه جزء مشکلات نگارشی قرآن است و همانطور که کاتبان وحی در قرون اولیه «سندع الزبانیة» را بدون «واو» نوشته اند چرا که در حین تلفظ خوانده نمی شده، محتمل است که این کلمه در آیه ۴ تحریم نیز در اصل «صالحو المؤمنین» بوده باشد، به این بیان که «اضافه صفت به موصوف» رخ داده باشد و اصل آن چنین بوده باشد: «المؤمنون الصالحون»؛ در این صورت، این آیه در مقام بزرگداشت عده ای از اهل ایمان است نه یک فرد از افراد آنان.

البته در تفسیر این آیه با استناد به قواعد تفسیری و روایات ذیل آیه، تردیدی نیست که اگر این کلمه در اصل «صالحو المؤمنین» هم بوده باشد، یک مصداق کامل دارد که در روایات، مولى على عليه السلام معرفی شده است. در آیات دیگری از قرآن نیز عباراتی به صورت جمع آمده، حال آنکه مصداق آن یک نفر است، مثل آیه ۵۲ مائده که مراد از «الذین فی قلوبهم مرض» سرکرده منافقان مدینه است (عبد الله ابن ابی) و در سه آیه بعدتر (۵۵ مائده) نیز مراد از «الذین آمنوا» فقط مولى على عليه السلام است.

و الحمد لله رب العالمین

روح الله راسل

۲۷ مرداد ۹۶- روز دحو الارض ۱۴۳۸